

УДК 343.3 (477)

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ТА ПРАКТИКИ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ¹

Актуальність теми дослідження обумовлена необхідністю вивчення та аналізу проблемних питань кримінального законодавства та правозастосовної практики з урахуванням суттєвих змін, що відбуваються в економічному і соціальному житті українського суспільства, яке обрало євроінтеграційний курс. На цьому фоні потрібні комплексні правові дослідження, спрямовані на удосконалення КК України 2001 р. та подальшу розробку фундаментальних теоретичних питань як Загальної, так і Особливої частин кримінального права.

За останні роки Україна продемонструвала всьому світу наявність інституцій громадянського суспільства, які здатні впливати на державну владу і вимагати забезпечення належного рівня прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина. Це безпосередньо вплинуло не лише на політичні процеси в державі, а й зумовило необхідність наукового переосмислення якості й ефективності кримінально-правових засобів боротьби зі злочинністю та нормативного забезпечення прав і свобод людини і громадянина в нашій країні.

---

¹ Ця інформація підготовлена за результатами наукового дослідження за фундаментальною темою «Теоретичні питання удосконалення кримінального законодавства та практики його застосування», затвердженою постановою Президії НАПрН України від 7 грудня 2011 р. № 79/8; номер державної реєстрації 0112U001335. Науковий керівник дослідження – Почесний президент НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, академік НАН України *В. Я. Тацій*. Виконавці дослідження: директор НДІ ВПЗ імені акад. В. В. Сташиса НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України *В. І. Борисов*, головний науковий співробітник, доктор юридичних наук, професор *Л. М. Демидова* (керівник наукових робіт), вчений секретар, кандидат юридичних наук *Н. В. Нетеса*, провідний науковий співробітник, кандидат юридичних наук, доцент *О. М. Лемешко*, провідний науковий співробітник, кандидат юридичних наук, доцент *О. О. Пащенко*, старший науковий співробітник, кандидат юридичних наук, доцент *Т. А. Павленко*, старший науковий співробітник, кандидат юридичних наук *М. В. Шепітько*, науковий співробітник, кандидат юридичних наук *Д. П. Євтєєва*, науковий співробітник, кандидат юридичних наук *А. Ю. Коновалова*, науковий співробітник, кандидат юридичних наук *Г. С. Крайник*, науковий співробітник, кандидат юридичних наук *К. А. Новікова*, молодший науковий співробітник, кандидат юридичних наук *М. В. Кумановський*, молодший науковий співробітник, кандидат юридичних наук *Н. В. Невідома*, молодший науковий співробітник *В. В. Зайда*.

Аналіз процесів, що відбуваються в Україні, а також статистичних та інших даних про вчинювані злочини, дозволяє підтвердити загрозливий для суспільства і держави рівень злочинності, зокрема, латентної. Так, за офіційними даними Генеральної прокуратури в 2015 р. в Україні до Єдиного реєстру досудових розслідувань були внесені дані про вчинення 565182 кримінальних правопорушень, серед яких 473 – це злочинні посягання на основи національної безпеки України, 53794 – проти життя та здоров'я, 362213 – проти власності, 1008 – проти безпеки виробництва, 9693 – проти правосуддя тощо. Порівняння цієї статистики з офіційними даними за 2013-2014 рр. дає підґрунтя для констатування збільшення в 2015 р. загальної кількості облікованих правопорушень окремих видів злочинності. Так, майже в 60 разів зросла кількість злочинів проти основ національної безпеки України; більше ніж на 27000 зареєстровано злочинів проти власності; майже на 40 % збільшилось вчинення особливо тяжких злочинів проти життя та здоров'я особи. Щодо 2016 р., тенденція щодо зростання кількості кримінальних правопорушень зберігається. Так, до Єдиного реєстру досудових розслідувань внесені дані про вчинення 592604 кримінальних правопорушень, серед яких 302 – це злочинні посягання на основи національної безпеки України, 45979 – злочини проти життя та здоров'я, 405549 – проти власності, 1233 – проти безпеки виробництва, 9323 – проти правосуддя тощо.

У цих умовах значно підвищується соціальне значення здатності кримінального законодавства забезпечити належну правову охорону прав і свобод людини і громадянина, інших важливих соціальних цінностей від злочинних посягань на рівні, притаманному розвинутому демократичним країнам. Для досягнення такого рівня необхідним є здійснення постійного науково-правового моніторингу національного законодавства про кримінальну відповідальність з метою виявлення недоліків та своєчасного реагування на внутрішні й зовнішні загрози за допомогою кримінально-правових засобів.

Наукове супроводження удосконалення такого законодавства стає одним із головних складників державної кримінально-правової політики і державним завданням для наукового співтовариства, що має здійснюватися з урахуванням кращих національних традицій і досягнень інших держав та міжнародних стандартів. Виконання цього завдання можливе лише за допомогою накопичених та оновлених теоретичних знань, зокрема, про методологічні основи дослідження кримінально-правових явищ, правила кримінально-правового регулювання, а також критерії оцінювання кримінального законодавства та практики його застосування.

Кримінальне законодавство загалом та окремі його норми зокрема були предметом дослідження багатьох учених, які розглядали ці питання у певних ракурсах відповідно до їх наукових інтересів. Теоретичні питання удосконалення кримінального законодавства та практики його застосування висвітлювалися фахівцями усіх наук кримінально-правового циклу. Серед учених-юристів базою для наукових досліджень за темою слід назвати праці Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова, В. Д. Волженкіна, А. І. Долгової, Н. Ф. Кузнецової, М. І. Панова, В. В. Сташиса, В. Я Тація та ін. Разом із тим системного комплексного аналізу цих проблем із позиції взаємодії теорії кримінального права та законотворчої діяльності до цього часу не проводилося. Тому в юридичній науці зазначена тематика є недостатньо дослідженою. Окрім того, залишається безліч проблем, що потребують переосмислення та розв'язання.

Метою проведеного дослідження є створення теоретичних засад, напрацювання пропозицій щодо якісного удосконалення кримінального законодавства в зазначених сферах, а також ефективного застосування його норм. У рамках мети були поставлені такі завдання: вдосконалення вчення про злочин, розв'язання проблем, пов'язаних зі складом злочину, інститутом кримінальної відповідальності та покарання; поглиблення аналізу проблемних питань криміналізації діянь та пеналізації злочинів із

визначенням соціальних та інших чинників, що обумовлюють визнання поведінки людини злочинною та допустимі обмеження конституційних прав та свобод людини і громадянина; здійснення оцінки проблеми гармонізації законодавства про кримінальну відповідальність із законодавством Європейського Союзу та інших розвинутих держав; прогнозування можливих шляхів підвищення ефективності законодавства про кримінальну відповідальність при його застосуванні.

Об'єктом наукового дослідження виступили суспільні відносини, що пов'язані з кримінально-правовими засобами забезпечення й охорони прав і свобод людини і громадянина, законних інтересів юридичних осіб, суспільства та держави; *предметом* – теоретичні питання удосконалення кримінального законодавства та практики його застосування.

Дослідження є однією з перших спроб комплексно, з використанням сучасних методів пізнання, урахуванням новітніх досягнень юридичної науки дослідити проблемні аспекти чинного кримінального законодавства та практики його застосування та сформулювати авторське бачення шляхів їх вирішення.

Науково-правове дослідження теоретичних питань удосконалення кримінального законодавства та практики його застосування передбачало попереднє обрання (покращення або створення) методологічної основи наукового пошуку. Напрями наукового пізнання охоплюють дослідження проблем кримінально-правової охорони основ національної безпеки України, життя та здоров'я, прав дітей і осіб, що перебувають під опікою або піклуванням, власності, безпеки виробництва, інтересів правосуддя, а також розгляд актуальних питань про кримінальну відповідальність за злочини, вчинені організованою групою, у сучасному та перспективному значенні. Процес і результати дослідження мають відповідати в першу чергу вимогам гносеології, онтології, права, етики, праксеології, соціальної психології, правилам соціально-економічного характеру. Підкреслено потребу виявлення

об'єктивних закономірностей, які мають природне походження, їх сутності й при здійсненні кримінально-правових досліджень, а також їх значення для подальшого вдосконалення українського законодавства про кримінальну відповідальність.

В основу дослідження закладено домінуючу стратегічну ідею, що вплинула на вибір методологічного інструментарію й межі його використання. Такою ідеєю виступила сформульована концепція *«Кримінальний кодекс як системне утворення»*. Отже, КК України досліджений як системне утворення з якісного та кількісного боку, що допомогло здійснити не лише наукове оцінювання його положень у цілому, а й виявити недоліки з точки зору удосконалення законотворення та практичного застосування правових норм. Це є доцільним для пізнання окремого – норм, що встановлюють кримінальну відповідальність за певні види злочинів, – без порушення цілого – КК України, а також сприяє переосмисленню якісно-кількісної та кількісно-якісної визначеності останніх й оцінюванню їх відповідності суспільним і державним інтересам.

Розгляд ознак національного кримінального законодавства як системного утворення та його норм дозволяють окреслити визначальні етапи оцінювання такого законодавства та його норм: (а) цей процес слід розпочинати не з тексту закону або конкретних його норм, а з аналізу соціальних і політичних умов, за яких готувався і приймався проект закону, а вже потім переходити до вивчення його форми, змісту, застосування й оцінювання криміногенної ситуації в цілому; (б) на завершальних етапах пізнавального процесу доцільно встановити, чи є ефективними досліджувані норми КК, спрогнозувати в модельному варіанті ефективність закону про кримінальні проступки, або ж встановити, що поставлена законодавцем мета прийняття того чи іншого закону взагалі не може бути досягнута.

Запропонована концепція дає можливість сформулювати загальні критерії оцінювання кримінального законодавства України як системного

утворення (загальна похідна гіпотеза). До цих критеріїв належать: рівень забезпечення прав та свобод людини і громадянина (політико-державний, політико-соціальний, соціально-правовий і соціально-економічний критерії); синхронізація з Конституцією України, з нормами інших галузей права (політико-державний, політико-соціальний, соціально-правовий, змістовно-юридичний критерії), із положеннями чинних міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано ВР України, та іншими нормами міжнародного права (політико-правовий, соціально-правовий, змістовно-юридичний критерії), а також внутрішня синхронізація норм КК України (між собою) (змістовно-юридичний та техніко-юридичний критерії); рівень наукової обґрунтованості форми і змісту КК або КК і закону (Кодексу) про проступки, їх норм (змістовно-юридичний критерій), адекватність відбиття об'єктивних закономірностей, соціально-економічних процесів і політико-соціальних інтересів (соціально-правовий, соціально-економічний і політико-соціальний критерії), внутрішня й зовнішня графічна визначеність КК (юридичний критерій щодо форми) та відповідність загальномовним (загальнолінгвістичним, термінологічним, морфологічним і синтаксичним) правилам (техніко-юридичний критерій). Крім зазначених, до критеріїв оцінювання кримінального законодавства належать адекватне відбиття міри стосовно діяння та його наслідку при фіксуванні переходу кількісної визначеності в якість у диспозиціях статей або їх частин згідно із законом про золоту пропорцію (гармонію) (змістовно-юридичні і техніко-юридичні критерії), адекватність віддзеркалення міри щодо діяння, його наслідку, видів і меж (розмірів) покарання в санкціях статей або їх частин (змістовно-юридичний і техніко-юридичні критерії) та збалансованість диспозиції й санкції статей або їх частин із адекватним відбиттям ступеня суспільної небезпечності діяння та його наслідків (змістовно-юридичні критерії). Нарешті, етичність і ефективність національного кримінального законодавства та його норм (праксеологічні та етичні критерії).

Наведені загальні критерії доповнюються спеціальними похідними критеріями-гіпотезами. Особливо це стосується критеріїв: політичних і соціальних – щодо рівня забезпечення конкретних прав потерпілого від злочину й адекватності відображення об'єктивних закономірностей, соціально-економічних процесів і політико-соціальних інтересів у певних нормах або їх групах; юридичних – щодо внутрішньої й зовнішньої графічної визначеності та гармонійності розглядуваних норм, відповідності загальномовним правилам, адекватності відбиття міри стосовно наслідків злочинного діяння при фіксуванні переходу кількісної визначеності в якість у диспозиціях статей КК або їх частин; адекватності відображення міри стосовно наслідку, заподіяного злочинним діянням, видів і меж (розмірів) покарання в санкціях статей (їх частин); етичного – щодо поновлення прав потерпілого, порушених злочином; праксеологічного – щодо обов'язкових ознак злочину при кваліфікації злочинів та призначенні покарання; інших конкретизованих загальних критеріїв у площині розглядуваного предмета.

Зроблено припущення, що застосування загальних і спеціальних критеріїв у сукупності можна використовувати при виявленні й дослідженні теоретичних питань удосконалення кримінального законодавства та практики його застосування.

Використання критеріїв оцінювання чинного законодавства дозволило розробити концептуальні засади запровадження кримінального проступку до національного кримінального законодавства з урахуванням сучасних потреб суспільства та держави найбільш раціональним і оптимальним шляхом.

Першочерговим у вдосконаленні кримінального законодавства та практики його застосування є вирішення низки важливих теоретичних питань, зокрема звернення уваги на інтерес як соціальну категорію, яка є ключовою у теорії об'єкта злочину і визначальним складником критеріїв перспективного реформування Особливої частини КК.

Об'єкт злочину визначається за допомогою вказівки на відповідні інтереси, що дозволяють пізнати суспільні відносини. Інтерес і суспільні відносини нерозривні, адже інтерес проникає в усі глибинні зв'язки, що утворюють суспільні відносини на всіх рівнях їх функціонування. У силу цього інтерес має відбиток відповідних суспільних відносин і не тільки є найбільш точним виразником їх зовнішніх ознак, але й якнайповніше передає їх внутрішню, змістовну сторону. Інтерес – це соціальний феномен, що самотійно існує поряд із суспільними відносинами і є врешті-решт породженим ними. Інтерес є суб'єктивною категорією, оскільки він усвідомлюється людиною, що спонукає її до вчинення певних дій, формує в ній мотив і мету поведінки.

Визнання об'єктивності інтересів і визначення процесу їх утворення дозволяють правильно вирішити проблему їх співвідношення із суспільними відносинами та на основі цього встановити, чи можна визнати ті чи інші інтереси об'єктом злочину. Інтерес і суспільні відносини не є тотожними, адже вони віддзеркалюють різні соціальні явища. Інтерес слід розглядати не як складову (основу, «ядро» і т. д.) структури суспільних відносин, а як продукт їх функціонування, що водночас здійснює щодо них зворотній вплив. Інтерес здатний об'єднувати членів громадянського суспільства. Крім того, інтерес, як правило, не прихований, а «перебуває на поверхні», доступний для безпосереднього сприйняття і дослідження. У свою чергу, вивчення інтересу дозволяє з'ясувати і визначити сутність відповідних йому суспільних відносин, які в більшості випадків не «перебувають на поверхні», а є прихованими від безпосереднього сприйняття. Наприклад, такими є економічні відносини, а тому пізнати їх дійсну сутність і визначити зміст можна лише шляхом вивчення зумовлених ними відповідних економічних інтересів. Наведений висновок заснований на положенні про те, що економічні відносини кожного суспільства проявляються насамперед як інтереси.

Отже, необхідність використання інтересу для визначення об'єкта конкретного злочину виникає не завжди, а тільки тоді, коли відповідні суспільні відносини є прихованими від безпосереднього сприйняття. У такому випадку розуміння їх як об'єкта того чи іншого злочину породжує ускладнення як на практиці, так і в теорії кримінального права. Інтереси є більш доступними для дослідження саме тому, що вони мають зовнішній прояв, виступають своєрідним індикатором, що дозволяє у зручнішій формі пізнати ті суспільні відносини, які перебувають за ними й найбільш точно в них виражаються. Саме в таких випадках (наприклад, для визначення об'єкта господарських злочинів) видається виправданим і доцільним установлювати об'єкт злочину за допомогою вказівки на інтереси відповідних їм суспільних відносин. Це не лише значно полегшить виявлення і пізнання об'єкта злочину, а й сприятиме з'ясуванню визначення ступеня суспільної небезпечності злочину, меж дії кримінального закону, розмежуванню відповідного злочину із суміжними суспільно небезпечними діяннями та ін.

Разом із тим не слід забувати про умовність такого вирішення питання. Якщо об'єкт і визначається за допомогою вказівки на відповідний інтерес, то тим самим суспільні відносини як об'єкт злочину не підміняються інтересом. Об'єктом будь-якого злочину (як загальним, так і родовим та безпосереднім) є охоронювані кримінальним законом суспільні відносини. Коли ми вказуємо на інтерес як на об'єкт відповідного злочину, то одночасно маємо на увазі й ті поставлені під охорону кримінального закону «невидимі суспільні відносини», які перебувають за відповідними інтересами.

У науці кримінального права продовжується дискусія, предметом якої є проблеми систематизації Особливої частини КК України, зокрема, точність визначення родового об'єкта злочинів, об'єднаних у її першому розділі. Дослідження цього питання здійснено із застосуванням таких критеріїв оцінювання КК України як: (а) рівень наукової обґрунтованості форми і змісту КК, його норм (змістовно-юридичний критерій); (б) синхронізація з

Конституцією України та з нормами інших галузей права (політико-державний, політико-соціальний, соціально-правовий, змістовно-юридичний критерії); (в) синхронізація з положеннями чинних міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та іншими нормами міжнародного права (політико-правовий, соціально-правовий, змістовно-юридичний критерії).

Злочини проти основ національної безпеки України – це передбачені вітчизняним законодавством про кримінальну відповідальність умисні суспільно небезпечні діяння, що посягають на конституційний лад і державну владу, суверенітет, територіальну недоторканність, територіальну цілісність і обороноздатність України. Родовим об'єктом указаних злочинів є суспільні відносини, що забезпечують існування України як держави й є фундаментом для її сталого розвитку – це основи національної безпеки нашої країни. Як уже було вказано, при визначенні об'єкта злочинів, зокрема родового, доцільно використовувати соціальну категорію «інтерес». Такий підхід сприятиме більш глибокому і точному пізнанню найважливіших суспільних відносин, що поставлені або можуть бути поставлені під охорону кримінального закону.

Отже, родовим об'єктом злочинів із першого розділу Особливої частини КК у перспективі можна визначити інтереси держави, якщо реалізувати ідею нової систематизації цієї частини законодавства України про кримінальну відповідальність із виокремленням її структурних елементів, блоків: злочини проти інтересів особи; злочини проти інтересів суспільства; злочини проти інтересів держави. Своє місце в Особливій частині КК мають посісти й злочини проти найважливіших законних інтересів юридичних осіб.

Інтересами держави як родовим об'єктом злочину (у можливій моделі перспективної систематизації Особливої частини КК) може бути визнано те, що об'єднує людей в державно-правову форму устрою їх життєдіяльності. Ці

інтереси прослідковуються в багатьох сферах особистого, громадського та державного життя, зокрема, у сфері реалізації найважливіших національних інтересів (забезпечення недоторканності і цілісності території, конституційного ладу, законної державної влади, суверенітету, обороноздатності держави тощо).

У сучасних умовах чинна редакція цього розділу є необхідною базою для кримінально-правової охорони основ національної безпеки нашої держави. Разом із тим аналіз статей 109–114¹ КК дозволяє визначити певні вади термінологічного апарату та законодавчої техніки, які використовує законодавець при фіксації ознак окремих злочинів, формулюванні умов звільнення від кримінальної відповідальності та визначенні окремих видів покарань. У процесі дослідження були наведені пропозиції щодо удосконалення норм про кримінальну відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України та розв'язання низки проблем, що виникають при їх розслідуванні.

Із застосуванням усіх критеріїв оцінювання кримінального законодавства здійснюється аналіз злочинів проти життя та здоров'я людини. Акцентується увага на тенденції пріоритетної охорони прав і свобод людини і громадянина, і в першу чергу прав людини на життя та здоров'я у кримінальному законодавстві більшості країн СНД, а останнім часом і Європи. Зазначається, що лише меншість країн на першій щабель ставить інтереси держави, і, як не прикро, серед них перебуває й Україна.

На основі аналізу доктринального та законодавчого визначення поняття «вбивство» визначено, що це поняття необхідно розуміти як протиправне заподіяння смерті іншій людині. Ознаками вбивства є протиправність, умисна форма вини, заподіяння смерті іншій людині. Аргументована теза щодо неприпустимості делегування права людини на життя іншій особі.

Наголошено на вичерпності переліку обтяжуючих відповідальність обставин за умисне вбивство, що закріплений у пп. 1–14 ч. 2 ст. 115 КК. Для відповідальності за ч. 2 ст. 115 КК достатньо наявності хоча б однієї обставини, що обтяжує відповідальність. У тих випадках, коли в діях злочинця встановлено кілька таких обставин, їх необхідно включати як до обвинувального акта, що складається по закінченню досудового розслідування, так і вироку, в якому суд вирішує обвинувачення по суті. Сукупність кількох обставин, які обтяжують відповідальність, підвищує ступінь тяжкості вчиненого діяння, рівень суспільної небезпечності злочину та особи, яка його вчинила, і має враховуватися при призначенні покарання. Наявність цих обставин не є підставою для констатування наявності повторності.

Наведено аргументи на користь введення до Кримінального кодексу України привілейованого складу вбивства – вбивства з мотивів співчуття, адже наявність у винного такого мотиву має розглядатися як обставина, що пом'якшує відповідальність.

Доведено необхідність передбачити особливий психоемоційний стан жінки-матері як обов'язкову ознаку суб'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 117 КК України, а також аргументовано, що умисел на позбавлення життя своєї дитини у жінки має виникнути раптово, під впливом особливого психоемоційного стану.

Базуючись на дослідженні медичного та юридичного аспектів щодо питання виникнення життя нової людини, констатовано, що з юридичної точки зору початком життя людини є народження (формування) головного мозку, а саме: досягнення плодом повних 22 тижнів внутрішньоутробного розвитку. Доведено, що, виходячи з уяви про дійсний початок життя людини, необхідно забезпечити повноправну кримінально-правову охорону життя людського плоду на пізніх місяцях внутрішньоутробного розвитку, криміналізувавши як злочини проти життя незаконні пізні аборти та інше умертвіння плоду зі сформованим головним мозком. Таким чином,

вбивством слід вважати умисне умертвіння плоду у віці понад 22 тижні, незалежно від того, перебуває він в утробі матері або поза нею.

Розглянуті покарання за вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи; здійснений аналіз санкцій за групами залежно від видового об'єкта – злочини проти життя; проти здоров'я; злочини, що вчиняються у сфері медичної діяльності; та такі, що ставлять у небезпеку життя та здоров'я. Досліджено практику застосування покарань за злочини, передбачені розділом II Особливої частини КК України; сформульовані пропозиції щодо вдосконалення їх караності. Зокрема, доведено, що суспільна небезпечність злочинів проти здоров'я, злочинів, що вчиняються у сфері медичної діяльності та таких, що ставлять у небезпеку життя і здоров'я людини, має бути переоцінена порівняно із суспільною небезпечністю злочинів, що посягають на інші цінності; встановлено, що висока різниця у межах санкції має стати підставою або для її звуження, або для виділення декількох самостійних складів злочинів; наведено аргументи на користь розширення числа санкцій, що передбачають штраф як додаткове покарання; аргументована необхідність обов'язкової мотивації виду та розміру покарання, що призначаються судом, у тому числі – призначення більш суворого покарання за наявності у санкції менш суворих.

Досліджено проблеми, пов'язані з кримінально-правовою охороною дітей та осіб, які перебувають під опікою та піклуванням. Виявлено недосконалість законодавчого опису змісту норм групи злочинів у сфері сім'ї, опіки, піклування та нормального розвитку дітей; розглянуто питання криміналізації або декриміналізації деяких діянь у цій групі. Зроблено аналіз та систематизацію доктринальних поглядів щодо виділення злочинів у сфері сім'ї, опіки, піклування та нормального розвитку дітей в окремий розділ КК України. При розгляді та аналізі кримінального законодавства у цій частині застосовано критерії, які допомагають оцінити КК України та його норми як системне утворення, зокрема, здійснено оцінку їх синхронізації з

Конституцією України та з нормами інших галузей права (політико-державний, політико-соціальний, соціально-правовий, змістовно-юридичний критерій); синхронізації з положеннями чинних міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та іншими нормами міжнародного права (політико-правовий, соціально-правовий, змістовно-юридичний критерій); внутрішньої синхронізації норм КК України (між собою) (змістовно-юридичний та техніко-юридичний критерій); рівня наукової обґрунтованості форми і змісту КК, його норм (змістовно-юридичний критерій); адекватності відбиття об'єктивних закономірностей, соціально-економічних процесів і політико-соціальних інтересів (соціально-правовий, соціально-економічний і політико-соціальний критерій); внутрішню й зовнішню графічну визначеність КК (юридичний критерій щодо форми); відповідності загальномовним (загальнолінгвістичним, термінологічним, морфологічним і синтаксичним) правилам (техніко-юридичний критерій) та ін.

Проведено історичний огляд становлення й розвитку законодавства у сфері зловживання опікунськими правами. Висвітлено соціальні, нормативно-правові, інституційні та кримінологічні фактори, що обумовлюють існування та подальше збереження кримінальної відповідальності за зловживання опікунськими правами. Розглянуто особливості встановлення кримінальної відповідальності за зловживання опікунськими правами за законодавством зарубіжних держав. Проаналізовано об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу злочину, передбаченого ст. 167 КК України. На підставі дослідження сформульовано пропозиції щодо внесення змін до цієї статті з метою її вдосконалення.

Проаналізовано особливості об'єктивної сторони злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166 КК України); з'ясовано зміст оціночних понять, закріплених у ст. 166 КК України («злісне невиконання обов'язків по

догляду», «тяжкі наслідки»; сформульовано критерії злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або підопічним; визначено види тяжких наслідків; проведено розмежування злочину, передбаченого ст. 166 КК, із суміжними складами. Висвітлені проблеми, пов'язані з визначенням кола суб'єктів злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166 КК України). Внесено пропозиції по вдосконаленню чинної редакції норми ст. 166 КК.

Проблематику кримінально-правової охорони власності в сучасних умовах розвитку українського суспільства та держави у ході дослідження розглянуто із застосуванням критеріїв оцінювання чинного національного кримінального законодавства. У сучасних умовах інформатизації нашого суспільства і всього світового середовища власність як об'єкт кримінально-правової охорони є оновленим явищем (різновидом власності є власність на об'єкти інтелектуальної власності та іншу інформацію). Зазначене впливає з посткласичної (постіндустріальної) теорії власності, яка розроблена і постійно збагачується результатами досліджень відомих цивілістів, філософів, соціологів, правників.

Власність як об'єкт кримінально-правової охорони визначено як суспільні відносини, які реально (об'єктивно) існують у соціальному середовищі й визнані фундаментальними, найважливішими на державному рівні (що впливає з кримінального закону) з урахуванням інтересів суспільства та держави.

У науці кримінального права досі домінує речове розуміння власності згідно з класичною теорією власності, яка не відповідає суспільним і економічним процесам в нашій країні, що впливає на законодавчу діяльність і віддзеркалюється в структурі та змісті законодавства України про кримінальну відповідальність.

У чинному КК України спостерігається поліфуркаційний підхід законодавця при розміщенні норм, у яких передбачені ознаки злочинного

посягання на власність як безпосередній (основний безпосередній) об'єкт злочину. Такий підхід характеризується тим, що здійснено розгалуження такого родового об'єкта, як власність, на декілька складників із розміщенням норм, в яких указані ознаки злочинів проти власності в декількох розділах Особливої частини КК (зокрема, у розділі VI; статей 176, 177, 361–363¹). Запропоновано об'єднання норм, що встановлюють кримінальну відповідальність за злочини, що посягають на власність, як безпосередній (основний безпосередній) об'єкт.

Підґрунтям для об'єднання норм, що встановлюють кримінальну відповідальність за злочини, що посягають на власність як безпосередній (основний безпосередній) об'єкт, є розуміння власності як оновленого явища, різновидом якого є власність на інформацію з обмеженим доступом. Це сприятиме точній побудові диспозицій і санкцій відповідних норм, а тому і забезпеченню належної кримінально-правової охорони власності в нашій демократичній, соціальній і правовій державі.

Розглянуто інші проблеми кримінально-правової охорони власності й власності на інформацію та сформульовані пропозиції щодо удосконалення кримінального законодавства в цій частині. Підготовлені рекомендації щодо встановлення ознак легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Досліджено злочини проти безпеки виробництва. Сформульовано їх визначення як суспільно небезпечних винних діянь, що порушують установлені законодавчими та іншими нормативно-правовими актами вимоги безпеки виробництва, які призвели до настання передбачених законом про кримінальну відповідальність суспільно небезпечних наслідків, вчинені суб'єктом злочину. Виходячи з подібності безпосередніх об'єктів, указані злочини класифіковано у такий спосіб: злочини у сфері безпеки праці (статті 271 і 272 КК); злочини у сфері громадської безпеки виробництва (статті 273–275 КК). Наведено додаткові аргументи щодо того, що у КК України має бути введена спеціальна

норма, яка передбачатиме відповідальність за порушення на виробництві правил хімічної або біологічної безпеки. У цьому випадку застосовуються такі критерії оцінювання кримінального законодавства в частині охорони виробництва, як: (1) рівень забезпечення прав та свобод людини і громадянина (політико-державний, політико-соціальний, соціально-правовий і соціально-економічний критерії); (2) адекватність відбиття об'єктивних закономірностей, соціально-економічних процесів і політико-соціальних інтересів (соціально-правовий, соціально-економічний і політико-соціальний критерії). Дослідження норм розділу X Особливої частини КК «Злочини проти безпеки виробництва» дозволяє констатувати дотримання законодавцем у переважній більшості критеріїв оцінки кримінального законодавства.

Піддано аналізу проблеми кримінально-правового та процесуального значення поняття правосуддя; система злочинів проти правосуддя; спосіб вчинення злочинів проти правосуддя як системоутворююча ознака; ситуаційна зумовленість злочинів проти правосуддя; кримінальна відповідальність за вчинення окремих злочинів проти правосуддя, вчинених шляхом насильства або обману. Дослідження цього питання також здійснювалося із застосуванням критеріїв оцінювання кримінального законодавства (розділу XVIII Особливої частини КК «Злочини проти правосуддя»). Необхідність аналізу проблеми кримінально-правового та процесуального значення поняття правосуддя викликана визначенням меж можливих посягань на правосуддя у різних формах судочинства. Саме через вирішення цієї проблеми стало можливим побудувати систему злочинів проти правосуддя. Доведена можливість побудови класифікації злочинів проти правосуддя на різних підставах.

Зосереджена увага на необхідності закріплення родового об'єкта в назві розділу «Злочини проти правосуддя». Вельми важливим для аналізу складу злочинів було дослідити спосіб вчинення злочину. Саме цю ознаку було обрано критерієм для аналізу ст. ст. 377, 386, 398 КК України (вчинені

шляхом насильства) та ст. ст. 375, 383, 384 КК України (вчинені шляхом обману). Окрему увагу було приділено аналізу ситуаційної залежності злочинів проти правосуддя. Для цього було детально проаналізовано обстановку їх вчинення й у результаті визначено, що вона зумовлює вчинення таких злочинів, а саме специфічні способи їх вчинення роблять ці злочини суспільно небезпечними.

Проведене дослідження дозволило підтвердити наявність багатьох проблем законодавчої регламентації кримінальної відповідальності за вчинення злочину організованою групою. Аналіз цього напрямку здійснювався також з урахуванням критеріїв оцінювання кримінального законодавства. Наголошено на неадекватному віддзеркалюванні в КК України типових, визначальних властивостей організованої групи та в цілому злочину, вчиненому таким злочинним об'єднанням.

Підкреслено, що удосконалювати національне законодавство в цій сфері слід з урахуванням найкращого міжнародного досвіду та національних традицій. Сформульовані пропозиції щодо удосконалення редакції ч. 3 ст. 28 КК та ч. 1 ст. 29 КК, обґрунтовані інші підходи до розв'язання законодавчих проблем. Зокрема, проголошено, що законодавець повинен зайняти більш чітку, концептуальну, системну позицію щодо передбачення як кваліфікуючих ознак складів злочину певних форм співучасті та їх співвідношення.

На підставі вивчення слідчо-судової практики та іншої емпіричної бази визначені актуальні проблеми, що виникають при кваліфікації злочинів, вчинених організованими групами. Сформульовані рекомендації для правоохоронних та судових органів, правозахисників, які сприятимуть вирішенню проблемних питань при розслідуванні цієї категорії злочинів (щодо добровільної відмови та дійового каяття учасника організованої групи, кваліфікації дій співучасників за наявності ексцесу виконавця тощо).

Окреслені та обґрунтовані обов'язкові ознаки створення не передбачених законом військових формувань чи збройних формувань та їх діяльності. На підставі аналізу положень національного законодавства і міжнародних документів визначені різновиди предмета та інших ознак фінансування тероризму. Досліджено інші питання, у тому числі і питання кримінальної відповідальності за злочини проти екологічної безпеки, громадської безпеки тощо.

Авторський колектив працював над темою цієї роботи у тісному зв'язку з правоохоронними та судовими органами, постійно вивчаючи слідчо-судову практику, думку правозастосувачів. Теоретичні висновки, сформульовані у ході дослідження, були покладені в основу багатьох практичних рекомендацій, науково-правових висновків, спрямованих правоохоронним та судовим органам, запровадження яких дозволяє підвищити ефективність їх діяльності, що підтверджується актами та листами про впровадження результатів дослідження. Підготовлено низку ініціативних законопроектів, зокрема «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо відшкодування потерпілому шкоди, заподіяної злочином)» та ін.

Процес і результати наукових пошуків також постійно обговорювались на міжнародних наукових та науково-практичних конференціях, семінарах, «круглих столах» та інших заходах, що сприяло вибору актуальніших проблем для подальших розробок, забезпеченню їх глибини та всебічності, а також підвищувало рівень апробації результатів дослідження.

Свідченням результативності цього дослідження є також оприлюднені: колективна монографія «Актуальні питання кримінального законодавства України та практики його застосування» за загальною редакцією В. Я. Тація, В. І. Борисова, Л. М. Демидової, монографії В. Я. Тація «Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві», Л. М. Демидової «Кримінально-правова відповідальність за заподіяння майнової шкоди (майнова шкода як злочинний наслідок): теорія, закон, практика», Д. П. Євтеєвої «Кримінально-

правова характеристика зловживання опікунськими правами: соціальна обумовленість та склад злочину», М. В. Шепітька «Кримінальна відповідальність за завідомо неправдиве показання», а також інші наукові роботи членів авторського колективу.

Незалежні експерти підтвердили, що за своїми результатами проведене дослідження за темою «Теоретичні питання удосконалення кримінального законодавства та практики його застосування» є вагомим внеском у науку кримінального права, а пропозиції щодо змін та доповнень до національного кримінального законодавства сприятимуть його вдосконаленню та підвищенню рівня правового забезпечення охорони прав та свобод людини і громадянина, законних інтересів юридичних осіб, суспільства та держави від злочинних посягань.